

MISSION IN KOSOVO

**Regionalni radni okrugli sto o
legalizaciji divljih naselja Roma i ostalih ugroženih grupa
30-31. oktobar 2003., Prishtinë/Priština, Kosovo**

Konačni dokument sa konferencije

Svrha

Ovaj dokument nastao je kao proizvod "Regionalnog okruglog stola o legalizaciji divljih naselja Roma i ostalih ugroženih grupa" koji je održan 30-31. oktobra 2003.g. u Prishtinë/Prištini, Kosovo. Budući da su ga sastavili učesnici predviđeno je da ovaj dokument koordinira i usmerava kako zastupanje tako i kreiranje politike u vezi divljih naselja koja postoje na teritoriji bivše Jugoslavije. Učesnici, kako predstavnici ugroženih zajednica tako i predstavnici državnih organa, ali i predstavnici donatora treba da iskoriste ovaj dokument u njihovim nastojanjima da regulišu/legalizuju divlja (neformalna) naselja u svojim zajednicama. Na kraju krajeva on se može iskoristiti i kao osnova za okvir regionalne politike u vezi divljih naselja.

Problematika

Stanovnici divljih naselja—naročito ona lica koja spadaju u najugroženije grupe, uključujući tu Rome, Aškalije, i Egipćane— marginalizovani su od strane većinske zajednice. Oni su više izloženi povredama njihovih ljudskih prava i ne pruža im se prilika da u punoj meri učestvuju u upravljanju. Naročito, stanovnici divljih naselja ne uživaju u pravičnoj raspodeli prava na pristup i korišćenje zemlje i imovine, što bi im obezbedilo zaštitu od povreda ljudskih prava kao što su prinudno, nezakonito izbacivanje iz stana-kuće. Ovakve situacije moraju se otkloniti i razmatrati kao prioritetna pitanja na dnevnom redu lokalnih i centralnih državnih organa.

Radne definicije

Divlja naselja

Divlja naselja su ljudska naselja koja svojim stanovnicima ne omogućavaju uživanje njihovih prava na adekvatni životni standard, naročito na adekvatno stanovanje. Kao takva, divlja naselja mogu imati sledeće karakteristike:

- Nelegalizovano ili neosigurano pravo korišćenja
- Neadekvatan pristup ili nedostatak pristupa osnovnim uslugama
- Neadekvatno ili uskraćeno učešće u upravljanju
- Podložnost diskriminaciji

Zakonsko pravo korišćenja¹

Pravo korišćenja je sporazum između pojedinca i/ili grupe i privatnog ili državnog stanodavca o korišćenju zemlje ili stambenog objekta, a koji sporazum je sačinjen i uređen na bazi zakonskog i upravnog okvira. Zakonsko pravo korišćenja ostvaruje se kada se potpišu papiri o pravu pristupa i korišćenja zemlje i stambenog objekta na bazi utvrđenih propisa kojima se ovo pravo ozakonjuje. Za lice ili domaćinstvo može se reći da imaju zakonsko

¹ Globalna kampanja UN Habitata, Idejni dokument za zakonsko pravo korišćenja

pravo korišćenja kada su zaštićeni i ne mogu bez svoje volje da budu isterani sa svoje zemlje ili iz stambenog objekta osim u izuzetnim okolnostima, a i tada samo na bazi poznatog i usaglašenog pravnog postupka.

Pravo na grad

“Pravo na grad” znači da svako lice u gradu ili zajednici ima pravo da bude ravnopravni član zajednice. Kao ravnopravni član svaki stanovnik treba da uživa isti nivo ostvarenja svojih prava na adekvatni standard života i na pristup uslugama kao i svaki pojedinac u gradu.

Sveukupne ocene

- **Obaveze:** Centralni i lokalni organi uprave imaju obaveze po međunarodnom pravu, naročito u pogledu prava na adekvatan stan, da osiguraju da se poboljša situacija stanovnika u divljim naseljima. Posebno, državni organi moraju da imaju u vidu sledeće elemente: adekvatnost; zakonska sigurnost prava korišćenja; zaštita od prinudnog iseljenja; raspoloživost usluga, materijala, objekata i infrastrukture; pristupačnost cena stanovanja; dostupnost za hendikepirana lica; adekvatnost u pogledu mesta i kulture.
- **Priroda problema:** Problemi sa kojim se sreću stanovnici divljih naselja ne odnose se isključivo na Rome, Aškalije, Egipćane ili druge ugrožene grupe, ali ih ove grupe teže doživljavaju zbog diskriminacije koje oni trpe zbog svog statusa kao članova ove grupe.
- **Društveni stavovi u odnosu na zakone:** Društveni stavovi/norme, i ponekad, mada ne uvek, neodgovarajući i neadekvatni zakoni prouzrokuju neke od ovih problema. Da bi uopšte počela da se donose održiva rešenja, mora se najpre ispitati adekvatnost zakona kao i načini na koji se oni sprovode.
- **Pitanje ljudskih naselja:** situacija stanovnika divljih naselja najkonstruktivnije se rešava više kao pitanje ljudskih naselja nego čisto kroz lupu ljudskih prava pojedinaca, kao što su prava na imovinu, povratak svojoj kući ili protiv diskriminacije.
- **Sveuključivost:** Kritični značaj za poboljšanje situacije u divljim naseljima je promena shvatanja prema stanovnicima divljih naselja od strane državnih organa i šire zajednice, u smislu da oni priznaju ove pojedince kao ravnopravne članove grada ili zajednice.
- **Samoodbrana:** Stanovnici divljih naselja su najbolji branioci i zaštitnici svojih prava i interesa i treba delotvorno da učestvuju u svakom procesu donošenja odluka o statusu njihovog divljeg naselja.
- **Procesi donošenja odluka:** Participativni i transparentni procesi donošenja odluka potrebni su da bi se došlo do zajedničkog zadovoljavajućeg rešenja kojim se postiže ravnoteža između poštovanja ljudskih prava stanovnika divljih naselja i širih društvenih interesa koje zastupa lokalna uprava. Ovaj proces posebno je važan da bi se omogućilo ovakvo uravnoteženje urbanog i prostornog planiranja.
- **Multisektorski pristup:** Multisektorski pristup za osiguranje zakonskog prava korišćenja za stanovnike divljih naselja ima ključni značaj za uspešno poboljšanje situacije stanovnika divljih naselja. Ovakav pristup treba da omogući adekvatno korišćenje osnovnih usluga, pravdu bez diskriminacije, i zaštitu od prinudnog, nezakonitog iseljavanja. Ovakav pristup isto tako podrazumeva odgovarajuće urbano i prostorno planiranje.

Zaključci

1. Pristup

- **Preporučuje se pristup koji se koncentriše na osiguranje principa da svako lice jednako uživa “pravo na grad”. Ovakav pristup podrazumeva razvoj participativnog pristupa donošenju odluka u vezi statusa divljih naselja.**

1.1 Opšti principi

- **Dobro upravljanje:** Centralni i lokalni organi treba što doslednije da slede principe dobrog upravljanja, kao što su nediskriminacija, jednakost, transparentnost i odgovornost prilikom pružanja javnih usluga i obavljanja drugih aktivnosti. Prilikom pružanja pomoći od donatora i međunarodnih organizacija potrebno je zahtevati da izvrše procenu saglasnosti sa ovim principima.
- **Priznavanje:** Radi efikasnog rešavanja pitanja legalizacije divljih naselja centralni i lokalni organi moraju da priznaju da je u interesu lokalnih opštinskih organa, kao i u interesu cele zajednice, da se reše razni problemi koji postoje u divljim naseljima. Postupajući tako, centralni i lokalni organi treba da priznaju da divlja naselja karakterišu raznorazni elementi, što podrazumeva zakonsko i nezakonito pravo korišćenja, ranjivost ugroženih grupa, užasne higijensko-zdravstvene uslove, veliki procenat kriminala, i nepostojanje usluga i infrastrukture.
- **Uravnoteženje:** Centralni i lokalni organi treba transparentno da postupaju pri uravnoteženju prava stanovnika divljih naselja sa interesima šire zajednice, što podrazumeva efektivno učešće i zastupljenost svih ugroženih zajednica u procesu donošenja odluka. Prihvatanje važnosti interesa obeju strana može dovesti do postizanja zadovoljavajućeg i održivog rešenja.
- **Zakonsko uređenje:** Prilikom legalizacije divljih naselja treba dati prednost zakonskom uređenju a ne preseljenju.
- **Obrnuti pristup:** Pristup koji se oslanja na proces učešća zajednica može podstaći kreatora politike da više uključe zajednice u donošenje odluka. Ovakav pristup može se ostvariti jačanjem civilnog društva, davanjem vlasti stanovnicima divljih naselja kako bi efektivno zastupali svoje zajednice. Međunarodne organizacije, NVO, i centralni i lokalni organi treba da podržavaju i podstiču ovakve inicijative.

1.2 Učešće i širenje svesti

- **Dijalog:** Potrebno je preduzeti mere da se podstakne vođenje dijaloga i izgradi poverenje između stanovnika divljih naselja i kreatora politike. Ovakve mere treba da se izvuku iz najboljih primera u praksi i iz lekcija koje su već naučene.
- **Uključenje zajednica:** Efektivno učešće stanovnika divljih naselja ima ključni značaj za nalaženje kreativnih i održivih rešenja za probleme vezane za njihovo pravo na adekvatni smeštaj. Centralni i lokalni organi se podstiču da preduzmu potrebne korake za ustanovljenje participativnog pristupa i da priznaju značaj i ulogu civilnog društva za nalaženje održivog rešenja.
- **Lokalno vlasništvo:** Da se osigura održivost rešenja potrebno je podsticati shvatanje da ugrožene zajednice imaju vlasništvo nad ovim procesom, kao i da se mobilizuju potencijalni kapaciteti svih zainteresovanih strana, naročito stanovnika divljih naselja.

- **Uloga ugroženih grupa:** Centralni i lokalni organi zajedno sa svim drugim zainteresovanim stranama treba jasno da odrede koju ulogu će imati ugrožene i marginalizovane grupe. Prilikom kreiranja strategije i politike za rešavanje problema divljih naselja, centralni i lokalni organi treba da rade u partnerstvu sa grupama u okviru zajednice, naročito sa ugroženim i ranjivim stanovništvom, i da promovišu njihovo učešće sa ciljem da im povere veća ovlašćenja.
- **Korišćenje okvira:** Zajednice se podstiču da iskoriste institucionalni okvir koji je ustanovljen da se osigura zastupljenost i učešće zajednica, naročito ranjivih grupa. Ukoliko ovakvi instrumenti ne postoje centralnim i lokalnim organima se preporučuje da stvore mogućnosti za ustanovljenje mehanizama za učešće i zastupljenost ovih zajednica.
- **Organizacije civilnog društva:** Uloga organizacija civilnog društva je da daju svoj doprinos u nastojanjima da se legalizuju divlja naselja tako što će obezbediti tehničku pomoć, pružiti dugoročnu podršku u stvarima kao što su obezbeđenje dokumentacije i dokaza, i podršku implementaciji i praćenje ovog procesa treba da priznaju sve zainteresovane strane.
- **Širenje svesti:** Potrebno je uložiti napore da se proširi svest kod pripadnika ranjivih grupa u vezi njihovog prava na adekvatni smeštaj i kako da to na efikasan način ostvare, uključujući tu i pristup informacijama. Uz pomoć priznavanja i širenja svesti o tome i državni organi i ugrožene zajednice mogu se uključiti u konstruktivni dijalog o tome kako bi politika mogla na najbolji način poboljšati situaciju stanovnika divljih naselja.
- **Pravna pomoć:** Centralni i lokalni organi treba da olakšaju pružanje pravne pomoći stanovnicima divljih naselja i pripadnicima drugih ranjivih grupa preko podrške koju pružaju NVO ili druge organizacije koje obezbeđuju ovakvu pomoć.

2. Obezbeđenje zakonskog prava korišćenja

2.1 Preporučuje se široka lepeza *političkih promena*

- **Zakonske olakšice:** Treba voditi politiku i doneti takve zakone koji će omogućiti legalizaciju i zakonsko uređenje divljih naselja, što treba da postane pravilo a ne da bude izuzetak. Nedostatak ličnih dokumenata treba smatrati kao minimalnu smetnju za legalizaciju/zakonsko uređenje divljih naselja.
- **Preispitivanje i usklađivanje zakona:** Centralni i lokalni organi se podstiču da preispitaju postojeći pravni okvir i mehanizme/instrumente i da na novi način tumače postojeće zakone tako da zajednice imaju koristi, da poboljšaju svoju situaciju, a ne da ih sprečavaju u tome. Radi boljeg iskorišćenja ovih mehanizama preporučuje se usklađivanje zakona u vezi prava na adekvatni stan i imovinska prava.
- **Privatizacija:** Posebno, kada se vrši transformacija iz socijalističke u tržišnu privredu, centralni i lokalni organi treba da preuzmu sve neophodne mere da svedu na minimum negativne uticaje koje ona ima na prava na adekvatni smeštaj. Ovakve mere obuhvataju davanje opštinama mogućnosti da obezbede održive alternative u njihovom nastojanju da legalizuju divlja naselja, kao što je na primer obnavljanje ugovora o zakupu.

2.2 Preporučene posebne mere

- **Situaciona analiza:** Pre kreiranja odgovarajuće politike, centralni i lokalni organi podstiču se da preuzmu **opsežne** situacione analize divljih naselja u njihovoj oblasti, što podrazumeva vođenje otvorenih razgovora sa stanovnicima divljih naselja.

- **Akcionni plan:** Kada se završi situaciona analiza, centralnim i lokalnim organima se preporučuje da, u saradnji sa drugim relevantnim stranama, izrade akcionni plan za rešavanje problema divljih naselja.
- **Obezbeđenje adresa, individualizacija:**² Nadležni organi treba da olakšaju brzo obezbeđenje službenih, individualnih adresa za stanovnike divljih naselja čime bi im omogućili da reše probleme oko dokumentacije, i olakšali pristup osnovnim uslugama kao i ustanovili autonomiju boravka. Treba obezbediti i druge tehničke usluge kojima se podstiče princip individualizacije, kao što je obezbeđenje strujomera i vodomera za svaku stambenu jedinicu.
- **Alternative, novi mehanizmi u vezi prava na korišćenje stana:** Prilikom legalizacije/zakonskog uređenja divljih naselja, centralni i lokalni organi se podstiču da ispituju alternativne oblike prava korišćenja stana osim tradicionalnog slobodnog nosioca prava korišćenja, kao što je zakup od strane lokalnih organa i grupno pravo korišćenja.
- **Pristup dokumentaciji:** Centralni i lokalni organi podstiču se da olakšaju obezbeđenje dokumentacije i drugih dokaza o fizičkom prisustvu, naročito u svetlu endemskog nedostatka lične dokumentacije među Romima, Aškalima, Egipćanima i drugim stanovnicima divljih naselja. Ovakve olakšice mogu obuhvatiti pojednostavljenje postupaka, davanje roka za amnestiju onih lica koja nemaju dokumentaciju da bi zakonski uredili svoj status, vođenje kampanja širenja svesti.
- **Kriterijumi za izbor:** Prilikom legalizacije/zakonskog uređenja divljih naselja, centralni i lokalni organi se podstiču da odrede kriterijume za izbor koji su transparentni, nediskriminatorni i pravični. Nadležni organi isto tako treba da imaju u vidu vremenski rok tokom koga je data zajednica nastanjivala takvo divlje naselje uz prećutnu ili izričitu saglasnost lokalnih organa vlasti.
- **Pravo na povratak:** Prilikom rešavanja problema legalizacije divljih naselja centralni i lokalni organi podstiču se da, u saradnji sa ugroženim zajednicama, izrade programe i projekte koji će štititi prava IRL i izbeglica na povratak u njihove domove.

2.3 Preporučene aktivnosti u urbanističkom planiranju

- **Prilagodavanje urbanističkih planova realnosti:** Urbanistički planovi treba, što je moguće više, da odražavaju postojeću realnost u korišćenju zemljišta u datoj oblasti, uključujući tu i divlja naselja. Uklapanjem divljih naselja u urbanističke planove poboljšava se stanje zakonskog prava korišćenja i ovo bi trebalo da se više posmatra kao pravilo a ne izuzetak. Zbog toga, pre nego što se izradi urbanistički plan potrebno je izvršiti popis postojećih divljih naselja i uključiti ih u takav plan.
- **Razumevanje prirode naselja:** Kreatori politike prilikom pregledavanja urbanističkih planova treba da uzmu u obzir procene o lokaciji, vrsti i svojstvu divljih naselja (državno/privatno zemljište, itd.), kao što su procene koje su date u situacionoj analizi.
- **Priznavanje inicijativa za uključ enje:** Da bi se preko urbanističkog planiranja olakšala legalizacija divljih naselja potrebno je preduzeti napore da se izmene shvatanja kreatora politike o stanovnicima divljih naselja i da se podstakne priznanje da uključ enje divljih naselja u legalne tokove ima koristi i za privredni razvoj šire zajednice.
- **Kursevi obuke:** Potrebno je organizovati profesionalne kurseve obuke za urbanističke planere na centralnom i lokalnom nivou da bi proširili svoje vidike i da se podstaknu nova shvatanja o planskim opcijama za divlja naselja, kao što je legalizacija a ne preseljenje, i

² Individualizacija je u načelu obezbeđenje individualnog pristupa uslugama tako što se daje kućna (ulična) adresa, individualni strujomeri i vodomeri, itd.

zaštita stambenih prava u divljim naseljima. Na ovakvim kursevima podsticalo bi se korišćenje najboljih primera iz prakse, pilot (probnih) šema, itd.

- **Participativni i transparentni proces planiranja:** Da bi se u procesu planiranja na pravi način uravnotežili interesi ugroženih zajednica sa opštim interesima društva proces planiranja se mora voditi uz konsultacije i uz efektivno učešće stanovnika divljih naselja, ostalih ranjivih zajednica, kao i sa širom javnošću. Centralni i lokalni organi podstiču se da budu transparentni prilikom uravnoteženja interesa i izrade urbanističkih planova.
- **Širenje svesti o urbanističkom planiranju:** Da bi se participativni proces uspešno sproveo moraju se preduzeti mere da se proširi svest građana i poveća razumevanje planskih zahteva i postupaka.

3. Prevencija i održivost

3.1 Bezbednost

- **Potrebna bezbednost:** Potrebno je preduzeti mere da se osigura odgovarajuća kratkoročna i dugoročna bezbednost stanovnika i njihov posed imovine u divljim naseljima.
- **Bezbednost ima ključnu važnost:** Bezbednost i efektivna zaštita pojedinaca i objekata —naročito kuća—ima ključnu važnost za održivost legalizacije/zakonskog uređenja divljih naselja. U vreme posle sukoba vrhovni prioritet treba da bude obnova divljih naselja, zaštita stanovnika, povratnika i ostalih lica kao i njihovih kuća ili stanova. Odgovarajuća dugoročna politika i zaštita ugroženih naselja nastanjenih etničkim manjinama ima ključni značaj za održivo uređenje ovakvih divljih naselja.
- **Politika i razvoj bezbednosne politike:** Kreativna rešenja do kojih se došlo uz pune konsultacije sa ugroženim manjinskim zajednicama treba da budu putokaz za rešavanje problema u zajednicama. Postupajući na ovaj način mora se naći prava ravnoteža između zabrinutosti za javni red i mir i opasnosti od rasnog profilisanja.
- **Uzajamno dejstvo:** Policija ne bi trebalo da bude jedina tampon zona između stanovnika manjinske zajednice u divljim naseljima i većinske zajednice. Naročito kada se radi o povratku manjina, uključenje svih zainteresovanih strana—kako većinske tako i manjinske—u proces povratka ima ključni značaj za stvaranje bezbednog okruženja.
- **Ostali bezbednosni aspekti:** Obezbeđenje adekvatne infrastrukture, kao što je ulično osvetljenje, neophodno je da se osigura odgovarajuća bezbednost u divljim naseljima, i ovo treba da se primenjuje prilikom svake legalizacije/zakonskog uređenja divljih naselja.

3.2 Pravda

- **Nezavisno pravosuđe:** Treba da se poboljša pristup stanovnika divljih naselja funkcionalnom i nezavisnom pravosuđu. Efektivni i jednak pristup pravdi kojim se osigurava propisan proces i efektivna zaštita prava daju svoj doprinos održivosti legalizacije/zakonskog uređenja divljih naselja.
- **Gonjenje etnički motivisanih zločina:** Pravosuđe treba da osigura da se na efektan način štite žrtve etnički motivisanih zločina, i informacije o uspešnom sudskom gonjenju izvršilaca ovakvih zločina treba da se saopštavaju preko vodećih državnih medija kao i preko medija za manjine.
- **Pravda i pomirenje posle sukoba:** Izvršioци zločina izvršenih tokom međuetničkog sukoba treba sudski da se gone do punog zadovoljenja pravde. Sprovođenje pravde je

neodvojiva komponenta u međuetničkom pomirenju i ima ključni značaj za porast poverenja u pravosuđe kod ranjivih grupa.

3.3 Nediskriminacija/antidiskriminacija

- **Razni slojevi diskriminacije:** Centralni i lokalni organi treba da imaju u vidu da se diskriminacija stanovnika divljih naselja može odnositi kako na njihov status kao stanovnika divljih naselja tako i na njihov status kao članova određene grupe, kao što je manjinska zajednica.
- **Procena diskriminacionih efekata:** Kada centralni i lokalni organi odlučuju o aktivnostima i politici koje imaju uticaja na prava ovih stanovnika oni moraju da utvrde da takve aktivnosti ili politika na pravi način uravnotežuju opšte interese sa interesima ugroženih pojedinaca i da budu razumne, opravdane i proporcionalne sa ciljem koji treba da ostvari data aktivnost ili politika, čime bi se izbegle diskriminatorne aktivnosti ili politika po slovu zakona ili po efektima.
- **Antidiskriminacioni zakoni:** Centralni i lokalni organi treba da podržavaju, a manjinske zajednice treba da se bore, za usvajanje sveobuhvatnih antidiskriminacionih zakona u skladu sa evropskim standardima.
- **Obaveze u vezi nediskriminacije:** Centralni i lokalni organi treba da preduzmu izvesne obaveze u vezi nediskriminacije zbog toga što neke etničke grupe mogu biti previše zastupljene među stanovnicima divljih naselja. Centralni i lokalni organi treba da prikupe tačne podatke o etničkoj pripadnosti lica koja nastanjuju ovakva divlja naselja sa ciljem da osiguraju da se vodi odgovarajuća politika.

3.4 Obrazovanje

- **Jednak pristup obrazovanju:** Budući da postoji izražena opasnost od segregacije po etničkoj osnovi u školama koje su ispod potrebnog obrazovnog nivoa a locirane su u ili blizu divljih naselja to se u procesu legalizacije i zakonskog uređenja ovih naselja mora voditi politika koja će obezbediti jednak pristup obrazovanju za sve.
- **Učešće u procesu protiv segregacije:** Prilikom izrade integracionih programa ključni značaj imaju konsultacije sa svim zainteresovanim stranama. U ove programe treba da se uključe opštinski organi, škole i roditelji iz manjinskih i većinskih zajednica.
- **Predškolsko obrazovanje:** Centralni i lokalni organi treba da obezbede predškolsko obrazovanje za decu Roma kao i za decu iz ostalih ranjivih grupa. Ovakvo obrazovanje, koje je planirano na takav način da se najveći značaj pridaje najboljim interesima deteta, ima ključnu važnost za uspešni prelaz u opšte, integrisano školovanje.

3.5 Zdravstvene i socijalne službe

- **Poboljšanje higijensko-zdravstvenih uslova:** Prilikom legalizacije/zakonskog uređenja divljih naselja, centralni i lokalni organi treba prvenstveno da nastoje da eliminišu neposredne pretnje po zdravlje. Uslovi u mnogim divljim naseljima predstavljaju *de facto* pretnju za ostvarenje prava na najviše dostižne standarde fizičkog i mentalnog zdravlja.
- **Pristup zdravstvenim uslugama:** U svakom vidu legalizacije/zakonskog uređenja divljih naselja potrebno je obezbediti garantovani pristup stanovnicima divljih naselja adekvatnoj primarnoj i urgentnoj zdravstvenoj nezi.

3.6 Zapošljenje

- **Podrška u stvaranju prihoda:** U procesu legalizacije/zakonskog uređenja divljih naselja centralni i lokalni organi treba da nastoje da daju podršku malim preduzećima

i/ili poljoprivrednim projektima preko organizovanja kurseva obuke i davanja malih donacija i/ili zajmova. Ova podrška treba ili da se daje direktno ili preko relevantnih NVO.

- **Pristup zapošljenju u javnim radovima:** Zbog preovlađujućeg i krajnjeg siromaštva u divljim naseljima centralni i lokalni organi treba da pokrenu projekte sa javnim radovima u kojima bi bilo planirano zapošljenje stanovnika divljih naselja u procesu legalizacije/zakonskog uređenja ovih naselja. Ovakvi projekti sa javnim radovima mogu se isto tako iskoristiti i za poboljšanje ekološke situacije u divljim naseljima.

3.7 Smeštaj

- **Politika stanovanja:** Centralni i lokalni organi podstiču se da kreiraju sveobuhvatnu socijalnu politiku, uključujući tu i program izgradnje socijalnih stanova. Usvojena politika stanovanja treba da se bazira na priznavanje koncepta “prava na grad”, i da se za stanovnike divljih naselja obezbedi smeštaj bez obzira na njihov pravni status. Ovakva politika treba da ima adekvatne finansijske izvore, po mogućstvu preko lokalnog i centralnog budžeta, mada, ako je to neophodno, ovi organi se podstiču da traže međunarodno finansiranje.
- **Pozitivna diskriminacija u stambenoj politici:** Naročito, zbog izuzetne ranjivosti mnogih stanovnika divljih naselja, centralni i lokalni organi se podstiču da donesu stroge antidiskriminacione mere u svojoj politici o pristupu privatnom i društvenom smeštaju, uključujući tu i obezbeđenje socijalnog smeštaja. Ključne mere vezano za društveni smeštaj mogu da obuhvate:
 - Stroge pravne odredbe kojima se zabranjuje diskriminacija u pristupu društvenom smeštaju;
 - Uvođenje kvota za obezbeđenje socijalnog smeštaja, da bi se olakšao pristup za ranjiva lica;
 - Transparentnost, preko nezavisnog nadgledanja, i redovnog pribavljanja podataka o etničkoj pripadnosti lica koja su dobila društveni smeštaj ili primaju druge vrste pomoći.